

י אחרית דבר

לסכסוך המדיני בין אֶזְרָיִיג'אן ובין אֶרְמֶנִיָה שורשים בני מאות שנים. זה היה סכסוך על שטח בין שני עמים יריבים, בני שתי דתות יריבות. תחת הכיבוש הרוסי נכפה עליהם לחיות זה לצד זה בשלום, אף שהעוינות הלאומית והדתית לא נעלמה.

הסיבוב הנוכחי של הסכסוך התעורר בשלהי ימיה של ברית המועצות, כאשר שני העמים היריבים החלו להילחם על החלוקה ביניהם של השטח של המחוזות אֶזְרָיִיג'אן ואֶרְמֶנִיָה של ברית המועצות. תחת השלטון הסובייטי צוירו גבולות המחוזות לפי היגיון ניהולי של השלטון המרכזי במוסקבה, ולא לפי פריסת האוכלוסיות. בכוונת מכוון קבעו הסובייטים גבול בין המחוזות באופן שיערבב את העמים, כך שכל אחד מהם יתקשה להתארגן למרד. במשך 65 שנים השלטון סובייטי המשיך לכפות את השלום בין העמים, ואף עסק בחינוך מבטל ללאומיות ולדת, והתנועה בין המחוזות התנהלה על בסיס של פרנסה ולא על בסיס של נאמנות דתית או לאומית, כך שהערבוב רק גבר. למרות זאת, כאשר החלו להתגלות סדקים ביציבות השלטון המרכזי התעוררו מחדש העמים.

הלחימה ביניהם החלה כבר ב־1988, שלוש שנים לפני שברית המועצות קרסה והתפרקה. לאחר הקריסה, הלחימה הסלימה במהירות. הלחימה לוותה מעשי טבח רבים שממדיהם, אף כי התפרסמו מספרים, לא באמת ידועים. מאות אלפי אֶזְרִים שחיו בשטח של מחוז אֶרְמֶנִיָה, ומאות אלפי אֶרְמֶנִים שחיו בשטח של מחוז אֶזְרָיִיג'אן גורשו או ברחו, כל אחד לעבר המחוז הנשלט על ידי בני עמו. בעקבות התפרקות ברית המועצות הפכו המחוזות למדינות עצמאיות, שהמשיכו להילחם זו בזו על קביעת הגבול ביניהן. אחד האזורים המעורבים ביותר, שגם נמצא בגבול בין שני המחוזות ולכן הייתה לשני הצדדים נגישות נוחה אליו, היה נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶךְ. במלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶךְ הראשונה ניצחו האֶרְמֶנִים, וכמה רבבות אֶזְרִים נאלצו לנטוש את כפריהם ולברוח לשטח של אֶזְרָיִיג'אן. עקב לחץ בין־לאומי לא יכולה הייתה אֶרְמֶנִיָה לספח את נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶךְ אליה ולכן הוקמה שם ישות מדינית עצמאית, אֶרֶצֶן. בפועל, אֶרֶצֶן ואֶרְמֶנִיָה התנהלו בשטח הזה כאילו הוא רק מחוז חצי עצמאי – ממשלה נפרדת, צבא נפרד וכן הלאה, אבל עם ערבוב תקציבי, ערבוב בכוח האדם המנהלי והצבאי, ואוכלוסייה שעברה את הגבול ביניהם כאילו אינו קיים.

מסיום המלחמה הראשונה ב־1994 ועד ספטמבר 2020, התקיימה לכאורה שביתת נשק בהסכם והתנהל משא ומתן על חלוקה מחדש של השטח, עקב דרישת אֶזְרָיִיג'אן להשיב לידיה את השטחים בנְגוֹרְנוֹ-קֶרֶךְ שהיו מאוכלסים באֶזְרִים

עד 1994. בפועל, בקו המגע בין המדינות התנהלה מלחמה בעצימות נמוכה, שבמהלך 25 השנים הללו גבתה את חייהם של כ-3,000 אנשים משתי היריבות יחד. רוב תקריות האש ככל הנראה ניזומו על ידי אָזְרָבִיג'אן, שניסתה לכרסם בנחישות האַרְמֶנִים להחזיק בשטח, ומדי פעם אף יזמה התקפות קטנות שנועדו לכבוש פיסות שטח כאלה או אחרות על מנת להזיז את הגבול על חשבון אֶרְצָךְ שלא במסגרת הסכם.

חלק מהתקופה נשמר האיזון בעוצמה הצבאית בין היריבים – בכל פעם שהאֶזְרִים תקפו הם נהדפו. הם יכלו לגרום נפגעים אבל לרוב נפגעו להם יותר חיילים מאשר לאַרְמֶנִים. אומנם אוכלוסיית אָזְרָבִיג'אן גדולה פי שלושה מזו של אַרְמֶנִיָה, אבל היכולת הצבאית שלה הייתה, משום מה, נחותה מזו של אַרְמֶנִיָה.

אזור אָזְרָבִיג'אן היה אחד מאזורי הפקת הנפט הראשונים והעשירים בעולם. ואולם התשתית כוונה להספקתו לאימפריה הרוסית והיורשת שלה, ברית המועצות. לאחר השגת עצמאות התקשו האֶזְרִים להפיק את הרווחים הצפויים מתעשיית הנפט כי רוסיה לא נזקקה להם – נותרו בידיה די שדות נפט משל עצמה – ולא הייתה לאֶזְרִים תשתית ליצוא הנפט למדינות אחרות. לאָזְרָבִיג'אן אין גישה לאף ים שמחובר לימים הגדולים המקיפים את העולם. בעיה זו נפתרה בחתימה על חוזה לבניית צינורות מאָזְרָבִיג'אן דרך גאורגיה ועד טורקיה. הצינור החל לפעול ב-2006 ושינה לחלוטין את הכלכלה האֶזְרִית. מאותה השנה, אָזְרָבִיג'אן החלה להרוויח סכומי כסף הולכים וגדלים, ושיעור ניכר ממנו הופנה לפיתוח היכולת הצבאית.⁷ שני מקורות הרכש העיקריים של אמצעי לחימה חדשים היו טורקיה וישראל. ואולם נרכשו אמצעים גם ממדינות נוספות, הן ממדינות ברית המועצות לשעבר הן ממדינות מערביות.

ב-27 בספטמבר 2020 פתחה אָזְרָבִיג'אן במתקפה רבת-עוצמה על אֶרְצָךְ. היעד הסופי של יוזמת המתקפה אינו ידוע, אבל ברור שהאֶזְרִים החליטו לכבוש נתח גדול יותר מבעבר מאֶרְצָךְ. המתקפה הראשונה נכשלה, אולם הפעם, בניגוד למקרים קודמים, האֶזְרִים לא ויתרו, הם עצרו לכמה ימים להתארגן מחדש ולתכנן מחדש ופתחו שוב במתקפה. הפעם הם הבקיעו דרך מערך ההגנה האֶרְצָכִי בחזית הדרומית. לאחר כמה ימי פיתוח ההצלחה, עצרו האֶזְרִים שוב להתארגנות מחדש – יתכן שחשבו שמיצו את מה שיתאפשר להם לכבוש לפני שמעצמות זרות, בעיקר רוסיה, תתערבנה נגדן. ב-7 באוקטובר התבטא נשיא רוסיה, וְלִדְמִיר פּוּטִין, ואמר שרוסיה תגן על אַרְמֶנִיָה מפני פלישה אֶזְרִית, **אבל נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶבֶן אינה אַרְמֶנִיָה...** האֶזְרִים הבינו את הרמז וחידשו את מתקפתם. את ההצלחה ניצלו כדי לכבוש את כל עמק נהר האַרַאס, ועל ידי כך ניתקו את אֶרְצָךְ מאיראן, מדינה ידידותית לאֶרְצָךְ ולאֶרְמֶנִיָה,

ק במהלך שני העשורים שחלפו מאז ישראל מייבאת שיעור הולך וגדל מהנפט שהיא צורכת מאָזְרָבִיג'אן. עד לפני מלחמת "חרבות ברזל" הגיע שיעור הנפט בישראל המיובא מאָזְרָבִיג'אן לכ-40% מהתצרוכת, ובמהלך המלחמה הוא גדל לכ-55% מהתצרוכת הישראלית.

פנו צפונה והתקדמו לעבר מרכז אֶרֶצֶךְ. התקפות נגד אֶרֶצְכִיּוֹת וכוחות שנשלחו על ידי צבא אֶרְמֶנְיָה לסייע לאֶרֶצְכִי, רק עיכבו את האֶזְרִים וגבו מהם אבדות, אבל לא הצליחו לעצור אותם ובוודאי לא להדוף אותם חזרה לשטחם. בהדרגה הצליחו האֶזְרִים לכבוש שטח מצומצם גם בצפון-מזרח אֶרֶצֶךְ, אולם לא לפתח הישג זה לעומק. לאחר כ־40 ימי לחימה הבינו ממשלות אֶרֶצֶךְ ואֶרְמֶנְיָה שהמלחמה הוכרעה לרעתם, וכי אם לא יגיעו להפסקת אש מיידית הם צפויים לאבד את כל נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶב. הם פנו לרוסיה כמתווכת, ולאחר משא ומתן שנמשך כמה ימים הסתיימה המלחמה בבוקר היום ה־44 שלה.

במהלך 44 הימים של המלחמה הצליחו האֶזְרִים לכבוש כשליש משטחה של אֶרֶצֶךְ. בהסכם הפסקת המלחמה הם ויתרו על עוד כשליש, שהועבר לידי האֶזְרִים ללא לחימה נוספת. רוסיה התחייבה לשמור על השליש שנותר, והציבה שם כוח שמירת שלום שיפקח על קיום הפסקת האש. האֶזְרִים חיכו מעט ואז חידשו את ההטרדות הצבאיות בגבול החדש בינם ובין אֶרֶצֶךְ, וגם בגבול בינם ובין שטחה של אֶרְמֶנְיָה גופא: פשיטות קטנות, צליפה, הפגזות ארטילריות מצומצמות וכן הלאה. הם הקפידו לא לפגוע ברוסים.

חלפו שלוש שנים. בינתיים, ב־24 בפברואר 2022, רוסיה פלשה לאוקראינה, ומשום שלא הצליחה לסיים שם את המלחמה בהצלחה, תשומת הלב המדינית והצבאית שלה נשאבה לחזית זו. בסתיו 2023 המציאו האֶזְרִים אמתלה של פעולות התקפיות אֶרֶצְכִיּוֹת על כוחות אֶזְרִים בגבול המשותף, ופתחו שוב במתקפה על שארית אֶרֶצֶךְ. המלחמה הזו נמשכה רק יממה. התוצאה הסופית הצפויה הייתה ברורה לשני הצדדים, ואֶרֶצֶךְ נכנעה. אוכלוסייתה ברחה לאֶרְמֶנְיָה והיא הפסיקה להתקיים – כל נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶב הפך לשטח של אֶזְרֶיג'אן.

הטענה, שבימינו כבר לא ניתן להעביר בעלות על שטח באמצעות אלימות (מלחמה), הוכחה שוב כשגויה, כמו הרבה טענות על "העולם החדש" שנוצר כביכול בעשורים האחרונים, על "המציאות החדשה ביחסים הבין-לאומיים" כביכול, ועל "הדעיכה בתדירות המלחמות" כביכול.

ושוב, לאחר הפסקה קצרה, החלו האֶזְרִים ללחוץ על אֶרְמֶנְיָה. מאז הם לוטשים עיניים אל מגוון שטחים קטנים, לאורך הגבול המשותף עם אֶרְמֶנְיָה, אולם עיקר עניינם הוא חבל סִיּוֹנִיק שבדרום אֶרְמֶנְיָה. חבל זה מפריד בין אֶזְרֶיג'אן גופא ובין מחוז נְחִצ'ִיבָאן, השייך לה. בעת כתיבת סיכום זה בקיץ של שנת 2025, הלחץ האֶזְרִי נמשך אבל טרם השיג את ההישגים שאֶזְרֶיג'אן רוצה בהם.

במהלך מלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶב השנייה ואחריה היא הוצגה כמלחמה מסוג חדש, ככזו המבטאת מהפכה צבאית עקב טכנולוגיות חדשות שנכנסו לשימוש בכמה צבאות בעולם ובצבא אֶזְרֶיג'אן ביניהם – כלי הטיס המופעל מרחוק (כטמ"מ). במאמרים רבים נטען שצבא אֶזְרֶיג'אן ניצח את המלחמה בזכות הכטמ"מים,

אשר שטפו את שדה הקרב ומחקו את הצבא הארץצכי ואת התגבורות הארמניות. לכאורה, כוחות הקרקע הארץריים נעו בעקבות מאכולת האש הזו, ונדרשו רק להציב דגלים כדי לסמן את קו ההישגים שלהם. הצגה זו הייתה לא רק מוגזמת, שפה מתלהבת סביב מוקד של אמת, יותר מכך – היא הייתה שגויה לחלוטין. נכון הוא שללא הכטמ"מים, קיימת סבירות גבוהה שגם הפעם צבא ארץריג'אן היה נהדף. כלומר, בלי תוספת העוצמה שקיבל מהאמצעי החדש, הוא לא היה מנצח. אבל בפועל, תרומת הכטמ"מים הייתה דלה למדי – תוספת לאמצעים הוותיקים, ולא תחליף להם. התנהלו קרבות קרקעיים קשים ביותר, שבהם איבדו הארץרים כ-14,000 עד 14,400 הרוגים ופצועים מול אבדות הארץצכים והארמנים שהסתכמו בכ-15,000 עד כ-16,000 הרוגים ופצועים. יחסי הכוחות בין היריבים היו כמעט שווים. הארץצכים והארמנים נהנו מהיתרון של היותם בהגנה, מאחורי ובתוך מערך ביצורים ומכשולים בשטח הררי, שהקשו על הכוחות התוקפים הארץריים. הכטמ"מים נתנו את התוספת הקטנה שיצרה לארץרים את היתרון הקל שאפשר להם לנצח. עד כמה תוספת זו הייתה קטנה אפשר לראות בבחינת האבדות שגרמו הכטמ"מים לסוגיהם (כטמ"מים מטילי חימוש, כטמ"מי-נפץ) לארץצכים ולארמנים – בסיכום כולל של כלל סוגי המטרות שנפגעו (טנקים, נגמ"שים, תותחים, מטולי-רקטות ומשאיות) הממוצע היה פחות מ-15 מטרות ביום לחימה. היו כמובן ימים שבהם נפגעו מטרות רבות יותר, והיו גם ימים שבהם לא נפגעה אפילו מטרה אחת (עקב חסימות אלקטרוניות של התקשורת ועננות נמוכה שהפריעה לשימוש ב-כטמ"מים). אולם, רוב הנפגעים האנושיים של הארץצכים והארמנים נגרמו מארטילריה. השוואת ההישגים הללו להישגים של חילות אוויר שהשתמשו במטוסים מאוישים במלחמות העבר מראה שבאופן יחסי, לא היה זה הישג יוצא דופן של כוח אווירי, ואולי אפילו פחות מהמקובל בעבר. ייחודו בכך שזרוע האוויר הארץרית הייתה מפגרת יחסית למקובל בצבאות המערב, ולכן הכטמ"מים העצימו את הכוח האווירי הארץרי הקיים. יתר על כן, בחינת יכולת הארץצכים והארמנים להתגונן מפני הכטמ"מים מעידה שכוחותיהם היו בפיגור טכנולוגי ניכר מבחינת האמצעים הדרושים, ולכן הכטמ"מים הארץריים, הגם שלא מעט מהם הופלו, נהנו מעדיפות אווירית שתורגמה בהדרגה לעליונות אווירית, לאחר השמדה הדרגתית של מערך ההגנה נגד מטוסים הארץצכית, שלא יכולה הייתה להחליף כלים שאבדו. ההישג של זרוע האוויר הישראלית ב-1982 היה הרבה יותר מהיר ועוצמתי. המלחמה באוקראינה, שהחלה בפברואר 2022, הוכיחה עד כמה התייצבות בשדה הקרב של כלים נגד מטוסים מתקדמים יותר, המסוגלים לאתר ולהפיל כטמ"מים, מצמצמת את התועלת הטקטית של הכטמ"מים הגדולים והבינוניים.

לסיכום – הכטמ"מים לא יצרו מהפכה של ביצועים טקטיים בשדה הקרב. ואולם, וזו חשיבותם העיקרית, הם כן יצרו מהפכה מסוג אחר – מי שאינו מסוגל לממן לעצמו כוח אווירי מתקדם כמו אלה של ארצות הברית או ישראל או מדינות מערביות אחרות, יכול לפצות עצמו במידה מסוימת באמצעות הקמת כוח של

כטמ"מים כאלה שייתן לו יכולת אווירית מסוימת שאחרת לא יוכל להשיג. הסיבה – הכלים הללו הרבה יותר זולים ממטוסים מאוישים, הרבה יותר קלים לתחזוקה ולאחזקה והרבה יותר קלים להפעלה. זהו יתרון העיקרי, ולא ביצועיהם הטכנו-טקטיים בשדה הקרב. תועלתם לכוחות אוויריים מתקדמים היא ביכולת לחסוך הפעלת מטוסי-קרב יקרים, נפילתם אינה כרוכה באובדן הטייס ויכולתם לשהות זמן ממושך מעל מרחב היעד ולספק תמונת מודיעין בזמן אמת באמצעות שידור רציף של צילומים למפעילים בעורף. כמובן שמחירם הזול מאפשר גם לזרועות אוויר של מדינות עשירות להגדיל את מצבת כלי הטיס שלהן הרבה מעבר לכמות מטוסי הקרב המאוישים שהן יכולות לרכוש. כלומר, זאת בכל מקרה תוספת של עוצמה ויכולת, הגם שתוספת זו קטנה יותר מאשר התוספת למי שאינו יכול לרכוש מטוסי קרב מאוישים בכלל.

תרומה ניכרת יותר מצויה דווקא בגרסה הקטנה יותר של הכטמ"מים, הרחפנים. אלה כמעט לא השתתפו במלחמה בג'ורג'טאון, אבל כן הופיעו במלחמות אחרות בעשור האחרון (עיראק, סוריה, אוקראינה ומלחמת "חרבות ברזל") והוכיחו תועלת רבה, בעיקר באמצעי נוסף עבור הכוחות הקרקעיים המפעילים אותם – יכולת אווירית בכיס. שוב, לא הביצועים עצמם הם העיקר, אלא היכולת, עקב המחיר וקלות התחזוקה וההפעלה, לספק אותם במספרים גדולים לכל היחידות, כך שכל מפקד מחלקה או כיתה יכול להשתמש בהם.

ואם הכטמ"מים לא ייתרו את הלחימה הקרקעית הוותיקה – מה אפשר ללמוד ממלחמת ג'ורג'טאון על לחימה זו? הלך העיקר בתחום הלוחמה הקרקעית היא שלא השתנה הרבה. היסודות והעקרונות המקובלים מזה כמאה שנים, עם שדרוגים כאלה ואחרים עקב שכלול אמצעים מסוימים (קודם כול ומעל לכול אמצעי התקשורת ואמצעי ההתמצאות והניווט), נותרו דומים. מחקר זה לא עוסק במלחמה באוקראינה או במלחמת "חרבות ברזל", אבל עיון במלחמות אלה מחזק קביעה זו.

כוחות היבשה של היריבים נבנו ופעלו לפי עדכון מותאם חזית של מבנה הכוח ושל שיטות הפעולה של הצבא הסובייטי לשעבר. שלושה הצבאות הללו הוקמו על ידי בוגרי אותו צבא, והגם שקצינים שלהם נשלחו להשתלם בצבאות מערביים שונים – האַרְמֶיִים בקורסים רשמיים של נאט"ו והאַזְרִים, גם שם וגם בעבודה צמודה עם הצבא הטורקי – הם אימצו מעט מאוד רעיונות ושיטות מצבאות אלה. הכוחות היריבים הופעלו בהתקפה ובהגנה במערכים מבוצרים בשטח מישורי ובשטח הררי שתאמו פחות או יותר את הדגם הסובייטי הותיק עם התאמות מקומיות. הלך הבולט מקרבות אלה הוא שאין לקחים חדשים בצורות הלוחמה הללו.

סוגיה מעניינת היא אופן ההפעלה של הכוחות המיוחדים האַזְרִים. כוחות בסדר גודל פלוגתי עד גדודי נשלחו להסתנן ברגל במשך כמה ימים דרך השטחים ההרריים, על מנת להופיע בשטחי מפתח בעורף הכוחות האַזְרִים והאַרְמֶיִים.

בחלק מהמקרים משימתם הייתה להשתלט על שטח מפתח כזה כדי לחסום את תפקוד האויב בעורפו (חסימת צירים כדי למנוע שימוש בהם על ידי שיירות אספקה ועתודות) ובחלק מהמקרים הם הסתתרו בשטח ויצאו לפשיטות ומארבים נגד מפקדות (איתור ופגיעה במפקדי חטיבות וגדודים, סגניהם וקציני מטה בכירים) ונגד שיירות אספקה, פעולות חבלה בדרכים – בעיקר כהטרדה, ופעולות תודעה – הסתננות לכפרים שבעורף ההגנה הארצית ופרסום צילומים מנוכחותם בהם, כאילו כבשו אותם, ואז נסיגה לפני שהגיעו כוחות ארצתיים להשמידם.